

KİTABXANA RESURLARININ İSTİFADƏSİNDƏ MÜƏLLİFLİK HÜQUQLARI PROBLEMLƏRİ

Oruc Quliyev

Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının direktoru

Проблемы авторского право в исползование библиотечных ресурсов

Резюме: Статья изучает проблемы право авторского в исползовании библиотечных ресурсов и особенно электронные ресурсы в библиотеках, анализирует международный опыт по данному вопросу. Теоретический моделирует рекомендации для национальных библиотек Азербайджана

Copyright issues in the use of library resources

Summary: The article studies the problems of copyright in the use of library resources and especially electronic resources in libraries, and analyzes international experience on this issue. The article models recommendations for national libraries of Azerbaijan

Açar sözlər: Müəllif hüququ, kopyarət, tirajlama, müasir kitabxana, elektron resurslar.

Ключевые слова: Авторские права, копирайт, тиражирование, электронные ресурсы, современные библиотеки.

Keywords: authors rights, copyright, replication, electronic resources, modern libraries.

Müasir kitabxanalar tərəfindən müəlliflik hüququ haqqında müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin tətbiqinə hazırda bütövlükdə kitabxanaların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin ayrılmaz hissəsi kimi baxılır. Elektron kitabxana və müəlliflik hüququ; internet və müəlliflik hüququ, kitabxana işində müəlliflik hüquqlarının qorunması; müəlliflik hüququ əsərlərinin tədris və informasiya məqsədilə istifadəsi; müəlliflik hüququ və yeni informasiya texnologiyalarının istifadəsi ilə bağlı kitabxana fondlarının əlverişliliyi kimi prinsipial məsələlər müzakirə obyektidir. Habelə sənədlərin surətlərinin çıxarılması, onların KAA (kitabxanalar arasındakı abonent) üzrə verilməsi, elektron şəbəkələrlə çatdırılması və s. zamanı kitabxanaların hüquqlarının gözlənilməsi məsələləri də nəzərdən keçirilib.

Beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla kitabxanalar tərəfindən müəlliflik hüququnun istifadəsi məsələsinin işlənilməsinə Azərbaycanın çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etməsi kömək edir. İlk öncə, əlavə protokol daxil olmaqla 24 iyun 1971-ci ildə Parisdə yenidən baxılmış müəlliflik hüququ haqqında Ümumdünya (Cenevrə) konvensiyasında (ölkəmizdə 27 may 1973-cü ildən qüvvəyə minib), həmçinin ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern konvensiyasında (13 mart 1995-ci ildən).

Bu sənədlər, bir çox ölkələr kimi, Azərbaycana da müəlliflik hüququnun müasir hüquqi mühafizə sistemini yaratmağa, müvafiq qanunvericiliyi beynəlxalq səviyyədə harmonizasiya etməyə, informasiya və texnologiya mübadiləsinə, beynəlxalq ticarətə qoşulmağa imkan vermişdir.

Azərbaycanda ilk dəfə 90-cı illərdə qəbul edilən və real surətdə həyata keçirilən, mədəni cəmiyyətin tələblərinə cavab verən müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilik iki normativ aktdan ibarətdir. Bu sənədlər, “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” və “Elektron hesablama maşınları və məlumat bazaları üçün proqramların hüquqi mühafizəsi haqqında” Azərbaycan qanunlarıdır.

Azərbaycanda müəlliflik hüququ – mülki qanunvericiliyin tərkib hissəsidir. O, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin istifadəsi üzrə hüquqi münasibətləri tənzimləyir. Onlarda əsərlərin müəllifləri, onların varisləri və müəlliflik hüquqlarının sahibləri, həmçinin əsərlərin istifadəsində və yayılmasında maraqlı təşkilatlar iştirak edir. Həmin təşkilatlara nəşriyyatlar, redaksiyalar və digər müəssisələrlə yanaşı kitabxanalarda aiddir.

Bu baxımdan qanunvericilikdə müəlliflik hüququnun hansı əsas prinsiplərinin təsbit olunduğunu və onların necə şərh olunduğunu bilmək vacibdir.

- Yaradıcılıq fəaliyyətinin və yaradıcılıq azadlığının təşviq edilməsi prinsipi yaradıcı işçilərin, o cümlədən də kitabxana əməkdaşlarının yaratdığı elmi və informasiya məhsullarının qorunmasını və yayılmasını təmin edir. Müəllif əsəri növünü, janrını və formasını, onun yaradılması və istifadə metodunu seçmək hüququna malikdir.

- Müəllifin şəxsi maraqlarının əsərlərin cəmiyyətdə sərbəst istifadəsi maraqları ilə uzlaşması prinsipi əsərin kitabxanada müəllifin icazəsi olmadan elmi, təhsil və mədəni məqsədlərlə, yaxud yeni, yaradıcılıq baxımından müstəqil əsərlərin, məsələn, kitabxana-informasiya icmallarının, daycestrlərin, müxtəlif bibliografik vəsaitlərin yaradılması məqsədilə istifadəsinə icazə verir.

- Müəllifin əsərlərin yaradılması və istifadəsində mənəvi və maddi maraqlılığı prinsipi onların müəlliflərinin maddi və mənəvi mükafatlandırılması yolu ilə həyata keçirilir.

- Müəlliflərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının ümumdünya mühafizəsi prinsipi müəlliflərin pozulmuş əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarının müdafiəsini təmin edən normalarla həyata keçirilir. Bu, o deməkdir ki, kitabxana əməkdaşları – onların müxtəlif nəşrlərinin müəllifləri və tərtibatçıları müəlliflik hüququna, ad hüququna malikdir. Hətta müəllif – kitabxana əməkdaşı – buna razı olsa belə bu hüquqlar digər şəxslərə və müəssisələrə keçə bilməz.

- Müəlliflik müqaviləsinin azadlığı prinsipi müxtəlif növ müəlliflik müqavilələrinin (müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müqavilənin, qeyri-müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müqavilənin, sifariş müqavilənin, hazır əsərlə bağlı müqavilənin və s.) və mütləq qaydada tərəflər arasında razılaşdırılmış şərtlərin (əsərlərindən istifadə üsullarının, hüququn verildiyi müd-

dətin və ərazinin, müəllif haqqının məbləği və ödənilmə qaydasının) bağlanması yolu ilə həyata keçirilir.

Kitabxana praktikasında müəlliflik hüquqlarına riayət edilməsi həm xüsusilə oxucular üçün yaxud sənədlərin itirilmiş və ya korlanmış nüsxələrinin bərpa edilməsi üçün onların surətinin çıxarılması zamanı kitabxana fondunun istifadəsi ilə informasiyaya çıxışın təmin edilməsi, həm də xüsusi intellektual kitabxana-informasiya məhsulunun yaradılması ilə bağlıdır. Bu hallardan hər birində kitabxana mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bir tərəfdən üstünlüklərə, digər tərəfdən isə çoxlu sayda problemlərə malikdir. Təəssüf ki, müəlliflik hüququ hələ ki, əksəriyyətinin sənədləri təkcə maddi şəkildə deyil, həm də virtual formada elektron şəbəkə vasitəsilə təqdim və istifadə edən kitabxanaların üzləşdiyi bütün problemləri həll etmir.

Müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə kitabxanalar üçün dörd əsas, profilli aspekti qeyd etmək olar: hazırlanmış kitabxana-informasiya və digər sənədlərin müəlliflik hüququ obyektlərinə aid edilməsi; informasiya və digər sənədləri tərtib edən əməkdaşların müəllif kimi tanınması; kitabxanalara çoxaldılan sənədlərin sərbəst istifadəsində və surətinin çıxarılmasında üstünlüklərin verilməsi; elektron kitabxanaların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi prosesində müəlliflik hüququ problemləri.

Konfransda müzakirə olunan əsas problemlər: audiovizual kolleksiya fondlarının yaradılması və müəlliflik hüququ; audiovizual materialların elektron rəqəmsal surətlərinin yaradılması və müəlliflik hüququ; audiovizual materialların internetə verilməsi və müəlliflik hüququ.

Kitabxanalar – “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən oxucuların tələbatı və maraqlarına uyğun istifadə edilən audiovizual materiallara operativ sahiblik edən dövlət müəssisələridir. Bütün istifadəçilər üçün maksimal əlverişliliyini təmin etməyə, yəni özünün əsas mədəni, informasiya və təhsil funksiyalarını yerinə yetirməyə çalışan kitabxanalar “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanaraq, istehlakçılara audiovizual materialların arxivlərinin mühafizələri arasında vasitəçi qismində çıxış edir. Qanuna əsasən audiovizual materiallar – kompleks mühavizə obyektidir, belə ki, bunlara musiqi və mətn əsərlərinin müəlliflərinin, ifaçılarının yaradıcı əməyi, həmçinin istehsalçıların texniki əməyi daxildir.

Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə (ədəbi, dramatik və musiqili-dramatik, ssenari, xoreoqrafik əsərlər və pantomimalar, musiqili mətnli və mətnsiz və s. əsərlər) müəlliflik hüququ müəllif yaxud müəlliflərə məxsusdur. Müəlliflər müəlliflik hüququnun ilkin subyektidir, onlar şəxsi əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına (ad hüququna) malikdir.

Əsərlərin ifaçıları: fəaliyyəti yaradıcılıq xarakteri daşıyan və müəlliflik hüququnun yeni obyektlərinin – ifaçılıq sənəti əsərlərinin yaradılmasına yönəldilən artistlər, quruluşçu rejissorlar və dirijorlardır, onlar həm şəxsi əmlak (ad

hüququnun, ifanın və ya quruluşuna hər cür təhrifdən və ya digər müdaxilədən qorunması hüququ), həm də şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına malikdir.

Ad hüququ ifaçının əsərin onun tərəfindən yaradıcı interpretasiyanı hər hansı istifadəsi zamanı onun adının çəkilməsini tələb etmək imkanı deməkdir. Müasir texnikanın köməyi ilə edilən istənilən düzəlişlər, dəyişikliklər, əlavələr yalnız onun razılığı ilə edilə bilər. İfaçı həm də yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan öz ifasına müəlliflik hüququna da malikdir. Bu zaman əsərin hansı maddi daşıyıcıya yazılması əhəmiyyət kəsb etmir. Bu, fonogram, kompakt-disk: (CD-ROM, DVD, audio-və ya videokaset) ola bilər.

İfaçıların əmlak maraqları onlara istənilən formada ifa və ya quruluş hüquqlarının, o cümlədən ifadan yaxud quruluştan istifadənin hər bir növünə görə haqqın alınması hüququnun verilməsi ilə təmin olunur.

Qanun həm peşəkarların, həm də həvəskarların ifaçılıq fəaliyyətinin nəticəsini qoruyur. Onlara heç bir fərq qoyulmur. Fəaliyyəti müəlliflik xarakteri daşımayan səs və videoyazı istehsalçılar və ya yaradıcıları onlara verilən əlaqədar hüquqları müəllif və fonogramaya yazılmış əsərin ifaçısı ilə müəyyən müqavilə həddində həyata keçirə bilər.

Əlaqədar hüquqların yaranması və həyata keçirilməsi üçün müəlliflik hüququ haqqında Azərbaycan qanunvericiliyi hər hansı rəsmiyyətə əməl olunmasını tələb etmir.

Əsərlərin müəlliflərinin, icraçıların və istehsalçıların hüquqlarını müvafiq audio və ya videoyazının yaradılması faktının özü təsdiq edir. Üçüncü şəxslərin öz hüquqları haqqında xəbərdar edilməsi və onların pozulmasının qarşısının alınması üçün hüquq sahibi fonogramın hər bir nüsxəsində və (və ya) onun futlyarında yerləşdirilən əlaqədar hüquqların qorunması işarəsindən istifadə edir. O, Roma konvensiyasına uyğun olaraq, üç nüsxədən ibarətdir:

- dairədə latın “R” hərfindən ;
- müstəsna əlaqədar hüquqların sahibinin adından (adlarından);
- fonogramın ilk dərc edildiyi ildən.

Qoruma işarəsinin olmaması əlaqədar hüququn sahibini onu qorumaq imkanından məhrum etmir, lakin bir sıra hallarda pozulduğu zaman sübuta yetirilmə prosesini çətinləşdirir.

Fondlarında audiovizual materialları saxlayan kitabxanalar intellektual mülkiyyət sahibidir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, maddi daşıyıcı - yazının olduğu fonogram qanunla qorunmur. Yalnız yazı qorunur.

Beləliklə, kitabxanaların fondlarında bir tərəfdən intellektual mülkiyyət obyektləri ifanın və ya quruluşun fonogram şəkilində yazıları, digər tərəfdən – fonogramın yazıldığı maddi daşıyıcılar komplektləşdirilir, qorunur və istifadə edilir. Onların istifadəsi ifaçıların və ya istehsalçıların iştirakı olmadan həyata keçirilir. Eyni zamanda, bu cür fondlara malik və onlardan istifadə edən kitabxanaların hüquqları Azərbaycan qanunvericiliyində tənzimlənmir. Kitabxanaları aşağıdakı məsələlər narahat edir:

▪ əsərlərin audiovizual yazılarını mədəni, elmi və təhsil məqsədləri ilə istifadə edən kitabxanaların imkanları nədən ibarətdir?

▪ kitabxanaların fondlarında qorunan audiovizual yazıların bərpası şərtləri nədən ibarətdir? Kitabxana bu işi şəxsi əmlak, qeyri-əmlak və əlaqədar hüquqların sahibləri ilə razılaşdırılmalıdır? Belə ki, yeni daşıyıcılarda meydana çıxan yazı materialın sıxılmasını və bəzi keyfiyyət parametrlərinin itirilməsini nəzərdə tutur.

▪ köhnəldiyi halda audiovizual materiallar fondunun bərpa edilməsi şərtləri nədən ibarətdir?

▪ Qanunla müəyyən olunmuş hallarda elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri kimi, audiovizual materiallar da ifaçının və fonogram istehsalçısının razılığı olmadan və informasiyanın sərbəst yayılması, elm və təhsilin inkişafı məqsədilə haqq ödənilmədən istifadə oluna bilər.

Eyni zamanda müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə qeyd olunur ki, əlaqədar hüquq obyektlərinin sərbəst istifadəsi onların normal istifadəsinə ziyan vurmamalı və əsərin ifaçısının və fonogram istehsalçısının, efir və kabel yayımı təşkilatının, həmçinin ifa olunan və ötürülən əsərlərin müəlliflərinin qanuni maraqlarını məhdudlaşdırmamalıdır.

Kitabxana əsərin ifasının yazısına qanunla sahib olan mədəniyyət və təhsil müəssisəsi olmaqla, ifanın parçalarını tədris məqsədilə illüstrasiya kimi çoxalda bilər. Lakin ifanın yazısının surətinin çıxarılması ümumi qaydaya tabe olmalıdır: əsərin normal istifadəsinə ziyan vurmamalıdır.

Kitabxananın yazının bərpasına və ya onun dəyişdirilməsinə yönəldilən fəaliyyəti qanunidir. Bu məqsədlə fonogramların nüsxələri digər fondlardan alınır. Bundan əlavə, müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə deyilir ki, yazının yeganə nüsxəsi yalnız sənəd xarakterlidirsə, o zaman rəsmi arxivlərdə, yəni kitabxanaların xüsusi fondlarında saxlanıla bilər.

Bibliografik icmala fonogramda parça sitat və ya parça daxil edilə bilər. Qanuna riayət etməklə, əvvəlcə onun sürətini çıxarmaq, yəni əlavə maddi daşıyıcı hazırlamaq lazımdır, belə ki, bunun üçün fonogramın özünü istifadə etmək olmaz.

Ifanın quruluşunu efirə verilmənin sərbəst istifadəsinə, habelə kiçik hissələrin cari hadisələr haqqında icmala daxil edilməsi üçün fonogramın sürətini çıxarılmasına icazə verilir. Əlaqədar hüquqların obyektləri tədris və ya elmi tədqiqat üçün də istifadə edilə bilər.

Avadanlığın və maddi daşıyıcıların dəyəri şəklində haqq ödəmək şərti ilə, ifaçının və fonogram istehsalçısının razılığı olmadan, şəxsi məqsədlərə istifadəyə yol verilir.

Audiovizual əsərlərin və onların fonogramlarının istifadəsi kitabxana və istifadəçilər:

Fiziki və hüquqi şəxslər arasında bağlana bilən müqavilə ilə tənzimlənir.

Beləliklə, kitabxanaların ixtisaslaşdırılmış fondlarında saxlanılan dərc olunmamış sənədlər nisbətən geniş, lakin eyni zamanda məhdud konkret şəxslərin çevrəsində yayılır.

Müəlliflik hüququ üzrə mütəxəssislər hesab edir ki, açıqlamaq üçün əsərin, yəni dissertasiyanın və depozitə qoyulmuş elmi işin bir nüsxəsi kifayət edir. Bundan əlavə qanun dərc olunmamış sənədlərin hökmən faktiki olaraq üçüncü şəxslərin diqqətinə çatdırılmasını tələb etmir. Onlarla tanışlıq üçün real imkanın yaradılması vacibdir. Məsələn, müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq, müdafiəyə bir ay qalmış təşkilatın kitabxanasına göndərilən dissertasiya, rəsmi opponetlərdən başqa onunla faktiki olaraq heç kim tanış olmasa belə, o, açıqlanmış hesab olunur.

Nəşr etmə dərc olunmamış əsərin nüsxələrinin müəllifinin razılığı ilə kütlənin məntiqi tələbatının təmin olunması üçün məqbul sayılan sayda tədavi ilə buraxılmasına deyilir. Bu halda nəşr etmə dissertasiyanın açıqlamasının üsullarından biri ola bilər. Lakin onun EK-də surətinin çıxarılması müstəqil hüquqi fakta çevrilir və xüsusi nəticələr doğurur.

Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” qanuna əsasən nəşr etmə həm də nəşr olunmamış əsərlərin elektron formada surətinin çıxarılması, skanerlənməsi və onların yerli internet şəbəkəsində və internet şəbəkəsində istifadəçilərə təqdim olunmasıdır və bu məsələ qanunverici həllini tələb edir.

Kitabxanaların nəşr olunmamış sənədlərinin ixtisaslaşdırılmış fondlarının qorunub saxlanmasını və əlverişliyini təmin etmək üçün elektron arxivin yaradılması və şəbəkədə istifadəçilərə təqdim edilməsi məqsədilə onların skanerlənməsi barədə icazənin alınması məqsəduyğundur. Əks halda skanerləmə yalnız müəllifin razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı, Azər nəşr, 2011.360 s.
3. “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. “Elektron hesablama maşınları və məlumat bazaları üçün proqramların hüquqi mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. İsmayılov X. Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması.

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 07 dekabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.